

Бекенова Жумагул Нұрдәулетқызының «8D02202 – Философия» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған «Цифрлық қоғамдағы жауапкершілік мәселесі» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының

АНДАТПАСЫ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу жұмысында цифрлық қоғамдағы жауапкершілік мәселесіне философиялық талдау жасалды. Цифрлық қоғамның пайда болуы, оның негізгі ұғымдары, цифрландыру дәуіріндегі қоғам мен адамның болмысы, цифрлық этиканың мәні және негізгі принциптері, цифрлық қоғамда өмір сүруші тұлғаның жауапкершілігі, цифрлық Қазақстанның даму перспективалары және цифрлық жауапкершілік мәдениетін қазақтың ұлттық құндылықтары негізінде дамыту мәселелері жан-жақты зерттеліп, сарапталды.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі.

Қазіргі заманғы адамзаттың басым бөлігі басынан кешіп отырған цифрландыру үдерісі қоғам мен адам өмірінің барлық дерлік саласындағы өзгерістердің қарқынын арттырып, жаңа технологиялар әлеуметтік-мәдени кеңістікті әртараптандыруға ықпал еткені белгілі. Цифрлық қоғамда адамның өмір сүруінің жаңа парадигмасы ерекше функционалды жүйе ретінде дамып, осы жүйедегі адамның орны туралы мәселе өткір болып отыр. Мега көлемдегі ақпараттардың әртүрлі түрлерін иелену мүмкіндіктерінің пайда болуына байланысты бірқатар мәселе туындады. Ақпаратқа қарапайым қол жеткізу мүмкіндігі болғанымен, әрдайым оны сапалы білімге аударуға адамның қабілеті жете бермейді, яғни пәнді теориялық тұрғыдан меңгере алмайды. Адам білімді меңгерген емес, тек ақпараттанған болып есептеледі, ол – танымдық іс-әрекет нәтижесінде білімге ие болушы ғана. Ақпаратты субъективті сүзгілер арқылы қарастыратын болсақ, онда адам санасының гибридизациясы жүзеге асады. Адамгершілік мораль ережелері тұрақсыз сипат алып, цифрлық технологиялар арқылы бұзылады. Сондықтан цифрландыруды дамыту жағдайында адам мен цифрлық жүйелердің, технологиялардың өзара іс қатынасының этикалық қағидаттары туралы мәселе аса өзекті болып отыр.

Этика ғылым ретінде адамның кез келген қоғамда, оның кез келген даму кезеңінде адам болып қалуына мүмкіндік береді, әлеуметтік және экономикалық дамуға, гуманизм мен әділеттілік принциптерін бекітуге ықпал етеді. Цифрлық технологиялардың даму жылдамдығы мен деңгейінің жоғарылауымен жауапкершілік те артады. Жауапкершілік этикалық категориясы – адамның түр ретінде өзін-өзі сақтап қалуына қажетті элемент.

Десек те, этика, жауапкершілік мәселесі қазіргі таңда өзекті бола түсіп отыр. Жеке адамның ғана емес, бүкіл адамзаттың өмірін түбегейлі өзгерткен цифрлық технологиялар жаңа, цифрлық қоғамның этикалық принциптерін, олардың арасында жауапкершілік принципінің маңыздылығын арттыра түсті,

себебі цифрлық қоғамдағы жауапсыздық адам ойының тамаша жетістіктерін адамның өзінің, адамзаттың, Жан-Жак Руссоның сөзімен айтсақ, көріне айналдыруы мүмкін. Міне, сондықтан да цифрлық қоғамдағы жауапкершілік тақырыбы қазіргі адамзат үшін де, Жаңа Қазақстан үшін де аса өзекті деген пікірге келдік.

Диссертация тақырыбының зерттелу деңгейі.

Қазіргі ғылымда цифрлық қоғам және ондағы жауапкершілік мәселесінің мәнін ашатын зерттеу бағыттары жалпы алғанда анықталды деуге болады. Тұлға, оның адамгершілік келбеті мен мәдениеті туралы маңызды идеялар Платон, Аристотель, Демокрит сияқты классиктерден бастап, Освальд Шпенглер, Фридрих Ницше, Мартин Хайдеггер, Мишель Фуко, Йохан Хейзинга сияқты ойшылдарды қамтитын мәдени-философиялық кеңістіктегі философтардың еңбектерінде көрініс тапты.

Томас Гоббс адамгершіліктің негізі мен өлшемі бола алатын, барлық адам үшін міндетті моральдық-құқықтық нормаларды белгілеу қажеттілігі туралы идеяларға жақындайды. Жан-Жак Руссоның көзқарастарына сәйкес, адам өзінің әлсіздіктері мен кемшіліктеріне қарсы моральдық күресі арқылы өзін айқындайды, ал өз сезімдерін жеңу – оның адамгершілік тұлға ретіндегі басты жеңісі.

Ресей ғалымы А.А. Гусейновтің пікірінше, мораль теориясы қоғамның адамгершілік тәжірибесінен бөлінбейді. Цифрлық қоғамның философиялық мәселелері Ресей философтарының да зерттеу объектісіне айналды. Бұл бағытта М. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу Жоғары экономика мектебі, Г. Плеханов атындағы экономика университеті, Новосибирск мемлекеттік университеті, Пермь мемлекеттік университеті, Саратов медициналық университетінің және тағы басқа көптеген жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелерінің ғалымдары табысты ізденістер жүргізіп келеді.

Қазақстан Республикасындағы ғылыми ортада цифрлық қоғамда да аса маңызды болып отырған жауапкершілік, еркіндік, қазақ этикасы, қазақ халқының ұлттық құндылықтарына байланысты ұғымдар мен мәселелер айтарлықтай терең зерттелді. Аталған философиялық мәселелер Ә.Н. Нысанбаевтың «Қазақтардың дәстүрлі этикасы», Д.К. Кішібековтің «Қазақ менталитеті», Аманжол Қасабектің «Ақиқатты іздеу» («Искание истины»), Т.Х. Ғабитовтың «Қазақ этикасының теориясы мен тарихы», Ғарифолла Есімнің «Глобализм және егемендік», Д.С. Раевтың «Қазақтың шешендік өнері: философиялық пайымдау», С.Е. Нұрмұратовтың «Рухани құндылықтар әлемі», Г.Ж. Нұрышеваның «Өмірдің мәні: философиялық-антропологиялық талдау», Ө.Қ. Бекежанның «Техника феномені: әлеуметтік-философиялық талдау», А.Т. Құлсариеваның «Этика», Г.Г. Барлыбаеваның «Қазақтардың философиялық этикасы» («Философская этика казахов») еңбектерінде жан-жақты қарастырылды.

Диссертациялық жұмыстың зерттеу нысаны - цифрлық қоғамдағы тұлғаның жауапкершілігі мәселесі.

Диссертациялық жұмыстың зерттеу пәні – цифрлық қоғамның қалыптасуы, дамуы және тұлғаның этикалық жауапкершілігі.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттері.

Жұмыстың мақсаты - цифрлық қоғамдағы жауапкершілік мәселесін зерттеп, философиялық талдау жасау.

Осы мақсатқа сәйкес келесі **міндеттер** қойылды.

- цифрлық қоғамның қалыптасу тарихын және негізгі ұғымдарының мәнін ашу. «Цифрлық қоғам», «цифрландыру», «еркіндік», «жауапкершілік», «жасанды интеллект», «киберэтика», «цифрлық гуманитаристика» ұғымдарына философиялық талдау жасау;

- цифрлық қоғамның жаһандану жағдайында даму параметрлерін көрсету;

- цифрлық қоғамдағы тұлға болмысының ерекшеліктері және жауапкершілік мәселесін айқындау;

- цифрлық этика және оның негізгі принциптерін анықтау;

- тұлғаның әлеуметтік жауапкершілігі – цифрлық қоғам дамуының негізгі шарты екенін көрсету;

- Қазақстанда цифрлық қоғамның қалыптасуы мен дамуын, перспективаларын талдау;

- цифрлық Қазақстандағы тұлғаның жауапкершілік мәдениетін ұлттық құндылықтар негізінде дамыту қажеттігін негіздеу.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Зерттеудің теориялық негізі – шетелдік және отандық зерттеушілердің тұлға, оның этикасы, цифрлық қоғам, цифрлық этика, жауапкершілік тақырыбына арналған еңбектері.

Диссертациялық жұмыстың әдіснамалық негізі – философиялық-тарихи, философиялық-антропологиялық, диалектикалық, логикалық және тағы басқа ғылыми әдістер.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы.

- цифрлық қоғамдағы жауапкершілік мәселесі отандық философияда алғаш рет ғылыми- философиялық тұрғыдан арнайы зерттелді;

- цифрлық қоғамның пайда болуының сыртқы және ішкі алғышарттары тарихи тұрғыда жан-жақты талданды;

- цифрлық қоғамдағы жауапкершілік мәселесіне қатысты негізгі этикалық категориялар сарапталды;

- цифрландыру дәуіріндегі қоғам мен тұлға болмысындағы өзгерістер зерттелді;

- цифрлық этика және тұлғаның әлеуметтік жауапкершілігі мәселесі арнайы қарастырылды;

- Қазақстандағы цифрлық қоғамның қалыптасу және даму ерекшеліктері айқындалды;

- Жаңа Қазақстандағы цифрлық қоғамда өмір сүруші тұлғаның жауапкершілігі ұлттық құндылықтар негізінде дамытудың өзектілігі негізделді.

Қорғауға ұсынылатын ғылыми тұжырымдар:

- қазіргі қоғам жай ғана ақпараттық емес, цифрлық қоғам. Цифрлық қоғамның қалыптасуының келесі, уақыты жағынан алдыңғы алғышарттары – адамзат тарихында бірнеше ақпараттық революцияның, яғни ақпаратты өңдеудің әртүрлі саласындағы түбегейлі өзгерістерден туындаған өзгерістердің жүзеге асуы. Олардың нәтижесінде қоғам сапалы өзгерістерге ие болды. Демек, цифрлық қоғамның маңызды қалыптасу факторлары – адамның жасампаздық қабілеті, ғылым мен білімнің қарқынды дамуы. Бұл факторлар цифрлық қоғамның антропологиялық сипатын дәлелдейді деген тұжырымға келдік;

- қазіргі цифрлық қоғам тез қарқынмен қалыптасты, сол себепті ғалымдар оны сипаттайтын категориялар тізбегін әлі толық анықтап болған жоқ. Десек те, «цифрлық қоғам», «цифрландыру», «еркіндік», «жауапкершілік», «жасанды интеллект», «киберэтика», «цифрлық гуманитаристика» категориялары цифрлық қоғамның мәнін ашуға жол салады деп тұжырымдадық;

- жауапкершілік – адамның әлемде, ең алдымен қоғамда адамгершілікті қалыптасуы, өзін-өзі жүзеге асыру және таныту үдерісінде мақсатты түрде қалыптасатын жеке қасиеті, бұл өзіне, басқаларға, әлеуметтік топқа, мемлекетке, тұтастай қоғамға қатысты бір нәрсені сақтау немесе дамыту міндетін түсінуді білдіреді. Еркіндік пен жауапкершіліктің осы классикалық түсініктері қазіргі цифрлық қоғам үшін де міндетті болуы шарт деп санаймыз;

- компьютерлік технологиялар адамның еркін, кәсіби дамуында маңызды рөл атқаратыны сөзсіз, олар тұлғаның жалпы мәдени дамуына үлкен әсер етіп, еңбек пен танымда шығармашылықтың өсуіне ықпалын тигізеді, бастамашылдықты дамытып, адамгершілік жауапкершілікті, тұлғаның интеллектуалды байлығын көбейтеді, адамдардың өз өмірінің мәні мен қоғамдағы және әмбебап әлемдегі мақсатын түсінуін күшейтеді. Оның өзінде белгілі бір қауіп төндіретіні жасырын емес. Қазіргі адамзаттың басты міндеті – өркениет тарихында бұрын-соңды болмаған осындай жағдайды бақылауда ұстау, өйткені болып жатқан оқиғаларға жеке жауапкершілікті ғана емес, әлеуметтік жауапкершілікті өз мойнымызға алуға тиіспіз деген тұжырым жасадық;

- цифрлық қоғамда білім алу мүмкіндіктерінің артуымен жүзеге асатын интеллектуалдық дамумен қатар, жалған ақпарат тарату, ақпараттық кеңістікті бұрмалау сияқты негативті құбылыстар да күшейе түседі. Демек, цифрлық қоғамдағы жауапкершілік, жалпы этика мәселесі жан-жақты, терең зерттеуге түрткі болатын антропологиялық дағдарыс, бірегейлік мәселесі, құндылықтық-рухани трансформация. Ақпараттық, цифрлық технологиялар дәуіріндегі өзекті мәселенің бірі – виртуалды кеңістікті адамға қолайлы ететін этикалық ілім қалыптастыру деген ой қорытындылады;

- цифрлық этиканың негізгі принциптері ретінде модальдылық (ақпараттың қисындылығы және жүзеге асырылуы); гуманитарлық (күпияны сақтау, дәлдік, шынайылық, адалдық); айқындық (ақпараттың қолжетімділігі мен қолжетімсіздігі, пайдалану мүмкіндігі, конструктивтілік (ақпараттың адамгершілік қағидаларына қайшы келмеуі, қазіргі заманға сай болуы, нормативтігі, ақпараттың көптігі) принциптерін атауға болады. Цифрлық әлемде «жақсы» да, «жаман» да емес, өзіңнің бар болмысыңды сақтап қалу өте маңызды деген ойға келдік;

- цифрлық қоғамға дамудың бұрынғыдан өзгеше, абсолютті жаңа даму параметрлері тән. Бұл ең алдымен ұрпақаралық қатынастардан айқын байқалады. Цифрлық қоғамдағы білім беру қызметі жас буынның қолына өте бастады, ол аға буынды барынша тәуелді, осал етіп көрсетеді. Аталған үдеріс тұлғаралық қатынастардағы иерархияны өзгертуді, құндылықтардың жаңа жүйесін құруды талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, цифрлық қоғамдағы жауапкершілік мәдениетін қазақ халқының дәстүрлі ұлттық құндылықтар негізінде дамыту, ұрпақтар арасындағы қарым-қайшылықтарды шешуге ұмтылу қазіргі Қазақстан үшін аса маңызды деп санаймыз.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы.

Зерттеу нәтижелерін қазіргі қоғамның цифрлық мәдениеті мен этикасын, қарапайым цифрлық сауаттылығын арттыруда, жеке тұлғаның да, тұтас қоғамның да жауапкершілігін жүйелі қалыптастыру үдерісін жүзеге асыруда кеңінен қолдануға болады. Сонымен қатар диссертант ғылыми ізденіс барысында қол жеткізген нәтижелер философия, саясаттану, әлеуметтану, мәдениеттану, этика, ақпараттық технологиялар, тарих салалары бойынша студент, магистрант, докторанттар дайындау ісінде, жас ұрпақты тәрбиелеу барысында да пайдалы бола алады.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі және жариялануы.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми нәтижелері ғылыми-практикалық конференцияларда, ғылыми басылымдарда жарияланды. Зерттеу тақырыбы бойынша 10 мақала жарық көрді. Оның ішінде ҚР БҒМ Ғылым және жоғары білім саласында сапаны қамтамасыз ету Комитеті ұсынған журналдарда – 4 («Әл-Фараби», «Қарағанды университетінің Хабаршысы», «ҚазҰУ Хабаршысы»); ғылыми практикалық конференциялар материалдарында – 5, Scopus мәліметтер базасына кіретін «Taltech Journal of European Studies» (Эстония) журналында 1 мақала жарияланды.

Зерттеу жұмысының талқылануы. Диссертация әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Философия және саясаттану факультетінің философия кафедрасының 2024 жылдың 30 сәуіріндегі мәжілісінде (№8 хаттама) талқыланып, қорғауға ұсынылды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы мен көлемі. Зерттеу жұмысы кіріспеден, екі бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Жалпы көлемі – 120 бет.